**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

ЛІМАНСЬКА Ольга Вікторівна

УДК 793. 2 (043.3)

КАЛЕНДАРНЕ СВЯТО ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ
(на матеріалі Слобожанщини)

26.00.01 - теорія та історія культури
(мистецтвознавство)

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури і туризму України, м. Київ

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент **Розковшенко Ірина Анатоліївна,** Київський національний університет культури і мистецтв, професор кафедри культурології

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор **Курочкін Олександр Володимирович,** Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, провідний науковий співробітник

кандидат мистецтвознавства, доцент **Осадча Віра Миколаївна,** Харківська державна академія культури, завідувач кафедри українського народного співу та музичного фольклору

Захист відбудеться «30» червня 2008 р. о 16[00] годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, № 36).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зростання інтересу до національної культури є невід'ємною складовою процесів духовного відродження нашого народу. Календарні свята втілюють притаманний українській ментальності гармонійний зв'язок людини і природи, що впливає на організацію господарювання, функціонування етичного й естетичного компонентів суспільної свідомості. Народна обрядовість як історична форма побутування масової культури має творчий характер через здатність залучати кожну людину до спільної художньої діяльності, що забезпечує усвідомлення й закріплення національних цінностей кожною наступною генерацією.

В історії нашої країни мали місце події, які призвели до знецінення ролі традиційної обрядової культури в суспільстві. Так, на Слобожанщині, що відіграла в Україні велику роль як територія, де перехрещувались шляхи Сходу та Заходу, Півдня і Півночі, чимало народних календарних свят утрачено назавжди. Разом з ними втрачається і позитивний досвід упорядкування та художнього оформлення подій, що органічно пов'язані з історією нашого народу. Досвід функціонування народних обрядів потребує узагальнення для його ефективного використання у вирішенні завдання національного відродження в українській культурі.

В останню чверть минулого століття актуальною стала проблема історичної трансформації компонентів обрядової культури. Праці Н. Гаврилюк, В. Зоца, О. Курочкіна, І. Суханова присвячено діалектиці традиційного і новаторського в обрядовій творчості. Дослідники М. Бердута, О. Пенькова, М. Семенова, В. Соколова, Л. Сорочук, І. Щербіна зосередили увагу на вивченні сучасного стану звичаєвості слов'янських народів, населення різних регіонів України, у тому числі Слобожанщини. Заслуговують на увагу дослідження С. Грици з проблеми трансмісії фольклорної традиції у контексті новітніх соціокультурних просторово-часових характеристик. Праці О. Курочкіна висвітлюють напрями трансформації святкової традиції в сучасних умовах. За роки державної незалежності активізувалися фахові етнографічні розвідки на ниві історії звичаїв, обрядів і свят українців (праці Н. Аксьонової, Т. Гаєвської Н. Здоровеги, В. Скуратівського та ін.).

Історичні та етнографічні дослідження, розкриваючи генетичні засади та особливості національної специфіки народних українських свят та обрядів, висвітлюють лише окремі напрямки трансформації святкової традиційної культури і не дають цілісної картини еволюції феномену українських календарних свят, що й зумовило **актуальність** проблеми та вибір теми реферованого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими або практичними завданнями. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Київського національного університету культури і мистецтв «Трансформаційні процеси в культурі та мистецтвах України» (Державний реєстраційний № 0107И009539), фахових досліджень кафедри культурології КНУКіМ.

Хронологічні межі дослідження – кінець XIX - початок XXI ст. – період, що характеризується найбільш відчутними трансформаціями та спробами осмислити явище обрядовості.

Географічні межі дослідження охоплюють східні області України: південь Сумської, Харківська, Луганська, північ Донецької, а також східні райони Полтавщини, північ Дніпропетровщини, які історично належать до Слобожанського краю – регіону, що характеризується різноманітним етнічним складом населення.

Джерельну базу дослідження становлять описи компонентів традиційної календарної обрядовості жителів Слобожанщини (обрядів, пісень, танців, народних ігор тощо), здійснені фахівцями з фольклорно-етнографічних розвідок у селах Харківщини, матеріали дослідників фольклору Слобожанщини XIX – поч. XX ст.: В. Іванова, П. Іванова, О. Потебні, М. Сумцова, П. Чубинського, матеріали фольклорно-етнографічних експедицій «Муравський шлях» та ін.

Методи дослідження. Основними методологічними засадами роботи є загальнонаукові методи: аналізу й синтезу, використані при дослідженні понятійно-категорійного апарату обрядової культури, узагальнення наукової літератури; індукції і дедукції - для визначення чинників трансформації календарних свят; історичний метод - для узагальнення шляху побутування календарних свят в українській культурі; логічний метод при визначенні трансформаційних процесів в обрядовій культурі та їх рушійних сил, для осягнення внутрішніх взаємозв'язків звичаїв, обрядів, свят, традицій в обрядовій культурі, а також компаративний метод - для дослідження етнографічного матеріалу різних етносів різних історичних епох; типологічний та описовий методи аналізу компонентів української обрядової культури.

Мета дослідження – узагальнити історичний досвід побутування календарного свята як складової української обрядової культури.

Досягнення поставленої мети потребує постановки і вирішення таких **завдань:**

- узагальнити наукову літературу з досліджуваної теми;
- уточнити зміст понять: «обряд», «обрядова культура», «свято», «календарне свято»;
- виявити зв'язок традиційних українських свят Слобожанщини з давньоруською культурою;

• з'ясувати роль атрибутивних елементів християнської святково-обрядової слобожанської традиції в контексті народної культури;

• виявити тенденції розвитку українського календарного свята в сучасній обрядовій культурі.

Об'єкт дослідження - обрядова культура українського народу.

Предметом дослідження є календарне свято як складова української обрядової культури.

Наукова новизна роботи. У дисертації вперше в сучасній вітчизняній культурології узагальнено історичний досвід розвитку календарних свят як складової обрядової культури українського народу, зокрема:

• уточнено зміст понять: «обряд», «обрядова культура», «свято», «календарне свято»;

• виявлено на прикладі календарного циклу Слобожанщини риси традиційних українських свят в контексті давньоруської культури, що виявляються у атрибутивному, вербальному, інтонаційному аспектах, збереженні драматургії ритуальних дій, особливо в обрядах зимового календарного циклу;

• встановлено роль атрибутивних елементів християнської святково-обрядової традиції на Слобожанщині, яка зумовила органічне поєднання християнської і язичницької календарної обрядовості через заміну одних культових ритуалів іншими, що сприяло окресленню регіональної специфіки, більшій визначеності зовнішніх ознак російського впливу завдяки географічному місцерозташуванню регіону;

• з'ясовано тенденції розвитку українського календарного свята в сучасній обрядовій культурі: 1) адаптація до нових умов у зв'язку з кардинальними змінами в господарському й родинному побуті; 2) продовження секуляризаційних процесів, що виявляються через домінування світських цінностей у побуті; 3) сепарацією обрядової культури – виокремлення світських і релігійних свят у зв'язку з посиленням ролі в суспільстві християнських церков різних конфесій, кожна з яких спирається на власну систему обрядовості; 4) комерціалізація обрядової культури як результат розвитку капіталістичних відносин у суспільстві; 5) поглиблення урбанізації, що в сучасних умовах надає обрядовій культурі нових конгломеративних ознак; 6) збереження регіональних особливостей календарних святкувань (на прикладі культурної діяльності Слобожанського руху виконавського фольклоризму).

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування в подальшому дослідженні календарних свят і обрядів, їх місця в розвиткові духовної культури сучасної України. Результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання курсів з історії та

теорії культури України, спецкурсів «Обрядова культура українців», «Календарні свята в українській обрядовій культурі» та ін. Положення дисертації були використані також у процесі підготовки методичних рекомендацій «Методика організації дозвілля» в ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на кафедрі культурології Київського національного університету культури і мистецтв. Основні результати дослідження оприлюднювалися автором у доповідях та повідомленнях на III науково-практичній конференції молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень» (м. Харків, 2006), наукових конференціях молодих учених ХДАК (м. Харків, 2003, 2004, 2005, 2006, 2008 рр.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи відображені в 11 одноосібних публікаціях, серед них 5 - у фахових виданнях.

Структура роботи. Відповідно до мети й завдань дослідження структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 221 сторінка, у тому числі: основний текст – 172 сторінки, додатки – 28 сторінок, список використаних джерел (238 найменувань) – 21 сторінка.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, наведено дані про зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, схарактеризовано методи наукового аналізу, розкрито наукову новизну і практичне значення дослідження, подано відомості про апробацію та впровадження отриманих результатів у практику, публікації.

У **Розділі І «Теоретичні основи дослідження»** уточнено ключові поняття та визначення, викладено результати узагальнення поглядів науковців на заявлену тему.

У **підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»** подається аналіз літератури, дотичної до досліджуваної проблеми.

Дослідження календарної святково-обрядової культури населення Слобожанщини було започатковане у другій половині XIX ст. видатними українськими істориками та фольклористами В. Івановим, П. Івановим, В. Ключевським, О. Потебнею, М. Сумцовим, П. Чубинським та ін. Причому особлива увага приділялася циклічному характерові свят і обрядів, глибоко закорінених у міфологію наших пращурів – східних слов'ян.

Культурологія XX ст. використовує порівняльно-типологічний метод вивчення календарного свята, який враховує циклічність природних,

господарських та соціокультурних процесів. Так, в працях О. Курочкіна, І. Лепші, В. Мицика, В. Сапіги, В. Скуратівського надається аналіз традиційних зимових свят і обрядів, що дає змогу осмислити архаїчні форми господарювання й побуту, суспільних відносин, специфіку прадавніх та православних світоглядних уявлень. Відзначимо, що О. Курочкін на основі реконструкції архаїчних новорічних ритуалів українців простежив їх генетичні джерела.

В. Біляцька, Н. Данилевська, М. Ткач характеризують православні свята та обряди українського народу як невід'ємну складову його духовної культури, що грунтується на багатовікових фольклорних традиціях. І. Щербіна досліджує історію та сучасний стан весільної обрядовості населення Слобожанщини – невід'ємного компонента святково-обрядової сфери духовної культури. Вивчаючи народно-пісенну традицію Слобожанщини, В. Осадча розкриває особливості формування поселенської культури цього регіону, покордонне розташування якого зумовило двомовність та побутування осередкової звичаєво-обрядової традиції.

Значний внесок у вивчення слобожанської святкової традиції зробили провідні спеціалісти ХОЦНТ (В. Осадча, М. Красиков, М. Семенова, Г. Лук'янець та ін.), започаткувавши з 1995 року серію видань фольклорно-етнографічних матеріалів, зібраних у селах Харківської області «Муравський шлях». Цінність матеріалів полягає у великій кількості записаних фольклорних текстів.

У висновку до підрозділу зазначається, що наукові дослідження Слобожанського краю можна розподілити за напрямами, виходячи зі змісту праць. Зокрема, історичний напрям репрезентують праці Д. Багалія, В. Каразіна, Д. Яворницького та ін. До праць етнографічної спрямованості слід віднести передусім твори дослідників історії культури Слобожанщини В. Іванова, П. Іванова. Фольклористичний напрям представлено працями Б. Грінченка, І. Манжури, А. Метлинського, В. Пассека, О. Потебні, І. Срезневського, М. Сумцова та ін. Серед сучасних досліджень, присвячених вивченню проблеми відродження традиційних свят та обрядів за сучасних умов, варто виокремити роботи Н. Аксьонової, С. Безклубенка, М. Бердути, Т. Гаєвської, О. Курочкіна, І. Лепши, В. Мицика, В. Осадчої, В. Сапіги, М. Ткача, І. Щербіни та ін. Матеріали цих досліджень стали підставою для узагальнення цілісного шляху еволюції традиційної культури Слобожанщини.

У **підрозділі 1.2. «Понятійно-категорійний апарат дослідження»** з метою його уточнення аналізуються терміни «свято», «календарне свято», «обряд», «обрядова культура», розкривається походження зазначеної термінології.

Уточнюючи ключові поняття дисертації, автор зазначає, що в сучасній українській мові термін «свято» вже не має безпосереднього зв'язку з сакральним і частіше стосується дня, або днів урочистого відзначення вузлових подій та знаменних дат. У народних святах та обрядах сконцентровано виражаються моральні норми й настанови, уявлення про ідеал людини, етичне та естетичне.

Свята виникають на основі існування духовних зв'язків між людьми і сприяють осягненню ідеального в житті, формуванню відчуття гармонії буття і завжди позначені життєстверджуючим характером. У зв'язку з цим актуалізуються поняття: «святковий час», «святковий простір», «святкове світосприйняття», знакові для розуміння функціонування традиційного свята.

Свято – соціально значуща, донесена традицією або встановлена подія, що має розгалужене художнє оформлення і пробуджує емоційні переживання учасників для підтвердження її ціннісно-ідеологічного значення в суспільстві.

Календарне свято – соціально значуща, донесена традицією художньо оформлена подія, органічно включена в календарно-господарський цикл, у якій первісний сакральний зміст трансформований в образно-поетичну форму колективних дій, що відтворюються кожною наступною генерацією.

Обряд — це сукупність умовних, традиційних символічних колективних дій, призначених для фіксації важливих подій суспільного й особистого життя, який актуалізує й закріплює у певному суспільстві ідеї, норми, ідеали, цінності, надає їм емоційного забарвлення художнім оформленням всього його комплексу.

Обрядова культура – традиційна культура народу, сформована в процесі його історичного розвитку обрядовою практикою, що утвердила культурні стереотипи – норми, звичаї, традиції, ідеали, які визначають зв'язок поколінь.

У підрозділі розкривається також значення понять: *ритуал*, *церемонія*, *церемоніал*, що мають безпосередній зв'язок зі святковою культурою.

У підрозділі робиться висновок, що календарні свята та обряди - складний культурний комплекс, в якому поєднуються практичний досвід і релігійно-магічні вірування, естетичні традиції та звичаї, спрямований на інтеграцію, репродукування та примноження духовних цінностей суспільства.

Розділ ІІ присвячено **характеристиці традиційних українських календарних свят Слобожанщини.**

У **підрозділі 2.1 «Давньоруська культура як основа формування традиційних українських свят»** зазначається, що в архаїчних обрядах календарного циклу первинно сакралізованим було еротичне і репродуктив-

не начало природи. На Слобожанщині традиційна календарна обрядовість зимового періоду відображає два провідних мотиви: аграрно-землеробський і любовно-шлюбний, що зближуються разом з ідеєю розквітаючої природи та ідеєю одруження людей. Тому специфіка світосприйняття давніх слобожан органічно пов'язані з усвідомленням роду. Свято Рода відзначалося у перший день Різдва принесенням йому в жертву хліба-коровая. День Калити (день св. Андрія Первозваного) – свято періоду зимового сонцестояння, основними обрядодіями якого були ворожіння, закликання майбутньої долі й ритуальне кусання калити (калети).

В слобожанській традиційній вишивці зосереджувалася безліч сакральних символів – знаків Роду, Мокоші і Рожаниці, Матері Сирої Землі тощо.

Давньоруська богиня Мокоша - чаклунка і хазяйка Переходу з цього світу у світ Інший, мати вітрів і володарка лісового світу. На слобожанських вишивках розміщена між двох лосих-рожаниць, як наслідок хтонічності в художньому зображенні вона має вигляд високої огрядної жінки з непропорційно великою головою, увінчаною шапкою з виступаючими краями - характерний жіночий рогатий головний убір носили ще в XIX ст. на Слобожанщині. У руці її (але не в тій, що у Велеса, а в протилежній) - ріг достатку.

Свята народного календаря й пов'язані з ними вірування є одним із найдавніших компонентів традиційної землеробської культури Слобожанщини. У зв'язку з цим у розділі аналізуються особливості обрядів різних календарних свят Слобожанщини.

Наприклад, на відміну від переважної більшості регіонів України, дівчата настрибавшись через купальський вогонь, несуть Марену до водоймищ, де її слід утопити. На Слобожанщині разом з нею кидали в річку й Купала. На Харківщині здавна існувала традиція влаштовувати велику жердину зі смолоскипом, яку закопували в землю. Зазначений атрибут палав протягом усієї купальської ночі, символізуючи сонцеворот. На Слобожанщині наречений дарував великодню писанку своїй судженій як символ щасливого життя. На Полтавщині молоді матері одарювали писанками кумів, «викуповуючи» в них свою дитину після хрещення.

У підсумку зазначається, що естетичний ракурс функціонування народного свята втілює художню доцільність культової ієрархії, в довершеній драматургічній конструкції, яка складає органічну єдність. Найважливішими в традиційних календарних святах Слобожанщини є дотримання вимог культу предків, достатньо стійкі погляди на відправлення обрядів, які є спадкоємним продовженням міфологічних уявлень, сформованих в давньоруській культурі.

У підрозділі 2.2 «Артикуляція християнської семантики в українських календарних святах» звертається увага на те, що православна церква у процесі тривалої боротьби за вплив на свідомість східних слов'ян не змогла утвердитися на Русі в ортодоксально-догматичному (візантійському) варіанті. Вона змушена була асимілювати багато елементів обрядово-звичаєвої сфери культури русичів дохристиянської доби. Унаслідок утворився слов'янський варіант православ'я, феномен самобутнього двовір'я. Із зміцненням позицій нової релігії язичницький пантеон поступався персоналіям Христа, Божої Матері, апостолів, святих та мучеників – Георгія Побідоносця, Петра і Павла. На Слобожанщині побутував звичай на Петра і Павла «заполіскувати дійниці». Жінки обідали гуртом, а потім рвали трави, що мають жовтий цвіт, і годували ними корів: «щоб жовте молоко було».

У дисертації розкриваються приклади застосування християнської семантики в українській календарній обрядовості Слобожанщини: надання язичницькій звичаєвості християнської інтерпретації та символіки (віра в священність покуття, прикрашання ікон рушниками тощо), паралельне виконання християнських і язичницьких обрядових дій, поєднання свят: Різдва Христового з Колядою, Купала – зі святом Іоанна Хрестителя тощо. Так, свято Св. Іллі для віруючих селян було орієнтиром для проведення різноманітних сільськогосподарських робіт. Увіходженню свята «медового» Спасу (Маковія) у побут селянського населення Русі сприяв його часовий збіг з початком сівби озимини. Народну назву «медовий» він отримав за поширений звичай у цей час освячувати зібраний мед у церкві.

Протягом віків православна обрядово-звичаєва сфера трансформувалася, набуваючи нового змісту й соціального забарвлення. Християнський культ став зовнішньо-символічним утіленням системи високих моральних цінностей, нівелюючи еротико-прокреативну символіку язичницьких святкувань. Для Слобожанщини характерні риси барокової культури: подвійне сприйняття світу як сакрального та профанного, звідси - особливе розуміння народного християнства, шанобливе ставлення до християнського мистецтва, особливо до церковної архітектури.

Відбулося взаємне накладання християнського й традиційного східнослов'янського календарно-обрядового ритмів не тільки із заміщенням об'єктів поклоніння, а й з появою обрядів та ритуалів, властивих тільки цьому регіону. Так, наприклад, на Слобожанщині Перуна замінив Георгій Побідоносець: під іменем Георгія він вважався покровителем військових справ, а під іменем Юрія сприяв хліборобам і скотарям. На Слобожанщині перед Великоднем або на саме свято печуть «драбинки» (хлібці у вигляді драбини) й вішають їх до ікон, щоб Господь по цій драбинці міг попасти

на небо. В урожайні роки такі драбинки печуть довшими, а якщо неврожай – меншими.

У підрозділі робиться висновок, що запровадження в Київській Русі християнства кардинально вплинуло на світогляд і світосприйняття людини. Але нова ідеологія, визначивши новий зміст обрядів, не зруйнувала ритми традиційної календарної святковості.

Підрозділ 2.3 присвячено дослідженню **календарного свята в десакралізованій культурі.** Зазначається, що десакралізація – це процес нівеляції релігійних уявлень, священних текстів, світоглядних установок, який пов'язаний з девальвацією останніх, із змінами в обрядовості, коли щось засуджується, відкидається чи докорінно переосмислюється.

Радикальні зміни в релігійно-культурній сфері призводять до руйнування усталених стереотипів й сукупності традиційних цінностей у сфері обрядовості. Специфіка обряду полягає в домінуванні традиційного й навіть консервативного над набутим і новітнім, адже обряд належить до стереотипних форм поведінки, що акумулюють і закріплюють набутий досвід.

За радянської доби відбувалася потужна десакралізація культури: поступово скорочувалася кількість узвичаєних релігійно-побутових свят, спрощувався ритуал їх відзначення, забувалися численні обрядові застереження. У 20–30-ті роки минулого століття календарні свята будувалися шляхом запозичення попереднього матеріального досвіду, при цьому свідомо вилучалися ознаки зв'язку з християнством. На противагу релігійній обрядовості створювалися радянські свята, що намагались запозичувати з народних календарних обрядів окремі, довільно обрані елементи та атрибутику.

Радянська святкова культура багато в чому успадкувала дореволюційні масові церемонії та ритуали, залишаючись десакралізованою як за формою, так і за змістом. Усе це позначається і на способі життя людей, які втратили віру у світоглядні зразки і поведінкові стереотипи, стверджені обрядовою культурою українців. Занепад традиційних релігійних вірувань сприяв і занепаду традиційних календарних свят з їх високими художніми зразками творчості.

Таким чином, процес десакралізації є тривалим і суперечливим. Гуманістична картина світу, що визначала протягом останніх століть раціональне світосприймання людини нашої цивілізації, спричинила першу хвилю десакралізації життєво важливих понять, що вплинуло і на українські народні календарні свята. Друга хвиля десакралізації збігається з радянською добою, коли традиційна обрядовість була оголошена пережитком минулих часів. Третя хвиля десакралізації, що пов'язана з ідеологією споживання, сягнула України наприкінці XX століття.

У **Розділі ІІІ** визначаються **тенденції еволюції обрядової культури українського календарного свята в сучасному суспільстві.**

У **підрозділі 3.1. «Культурно-історичні чинники трансформації традиційних календарних свят»**. Історичний розвиток Слобожанщини зумовив яскравий вияв різних етнічних культур — і слов'ян, і кочових народів, і еллінської Середземноморської цивілізації, і кавказців. Тут поруч з українцями, білорусами, росіянами живуть болгари, серби, молдовани, греки, німці, вірмени, татари та ін. Проте переважає все ж українська традиція. Політичні, економічні, культурні течії з західних та східних земель звичайно впливали на розвиток культури регіону, але це не позбавляло її самобутності, власних характерних рис.

Урбанізація культури, політичні та соціокультурні зміни, стрімкий розвиток технічних інформаційних засобів комунікації – процеси, що останнім часом відбуваються в українському суспільстві, призвели до динамічних перетворень у галузі святотворення.

Проголошення незалежності України, радикальні зміни в соціальному устрої принесли з собою і надії, і розчарування. Неконтрольована державою ринкова стихія ще більше призводить до знеособлення суспільства, що загрожує окремій людині втратою звичного духовного оточення, комфортного морально-культурного середовища. Як наслідок, відбувається зростання психічного напруження, яке знімають в основному примітивними розвагами. Водночас інтелектуальне наповнення життя втрачає сенс, що відповідним чином позначається на рівні суспільної свідомості.

У підрозділі робиться висновок, що на Слобожанщині з огляду на історичний розвиток цього індустріального краю велика кількість традиційних свят календарного циклу майже вийшли з повсякденного життя, втратили своє суспільне значення, зазнали змін самі форми і характер проведення окремих свят. Найемоційніші художні форми календарних свят, корінням заглиблені у давньоруські релігійні вірування, поступово трансформувалися у явища народного мистецтва, святково-розважальні дійства, продовжуючи залишатися найпотужнішими репрезентантами календарно-святкової культури. Основними чинниками трансформації традиційної обрядової культури в процесі її еволюції стали: християнізація, секуляризація суспільства, розвиток транспортної мережі, і пов'язана з цим міграція населення, геополітичні зміни. Якісні зміни в духовній, політичній, побутовій сферах життєдіяльності українського суспільства визначили і корективи народних свят і обрядів.

Змістом **підрозділу 3.2.** є розкриття **міфології сучасної обрядової культури свята.** Зазначається, що як у минулому, так і нині спостерігається екстраполяція функцій язичницьких богів на постаті Ісуса Христа та

його послідовників-мучеників, надання язичницькій звичаєвості християнської інтерпретації та символічності, цілеспрямоване синтезування різних святкових феноменів: Різдва Христового з Колядою, Купайла – зі святом Іоанна Хрестителя тощо. Особливістю тут виступає насамперед привабливість художньої форми обрядів. У систему сучасної інтерпретації народних свят закладено так званий «генетичний код» у вигляді набору натуральних обрядових художніх засобів, атрибутів.

У процесі відродження народних календарних свят великого значення набувають місцеві особливості їх побутування, специфіка регіональних виявів художнього оформлення традиційної обрядовості. Зокрема, текстура сучасних сценаріїв свята Купала в селах Слобожанщини містить інформацію про залучення персонажів Купала й Марени та маніпулювання ними за допомогою усталених ритуалів (прикрашання, хороводи й потоплення), що супроводжується їх озвученням, реалізацією як цілісного культурного тексту (завдяки використанню у текстах обрядових пісень кодових звуко і словосполучень, наприклад, «На Купала, на Івана...»). Сценарій фольклорного свята «Сьогодні – Івана, завтра Купала» у с. Сковородинівка Харківської області, передбачає проведення конкурсу «Марен», які репрезентують різні села зі своїми особливостями. Конкурс на кращу обрядову їжу, що, можливо, пов'язано з символічними проводами обрядової ляльки, але у більш сучасному вигляді. Тобто, спостерігаємо трансформування магічного контексту в дії розважально-ігрового плану.

Структура традиційного свята відзначається синкретизмом, первинною неподільністю на окремі художні елементи, що дає можливість учаснику святодії «жити» в ньому. У структурі сучасної інтерпретації традиційного свята, навпаки, зміст складають самостійні види мистецтва – музика, танець, художнє слово та ін. Можна сказати, що сучасна модель народного свята провокує пробудження у глядачів пам'яті про первинну сутність обряду на автентичному матеріалі, що відтворюється аматорськими фольклорними колективами.

Отже, сучасні календарні й християнські свята перетворились на загальнонародні свята в Україні (Різдво Христово й Новий Рік, Великдень, Масляна, Трійця, Покрова тощо), кожне з них міфологічно заглиблено в архаїчну культуру і набуває нині вторинно міфологізованого змісту.

У підрозділі 3.3 окреслюється роль і значення **сучасних мистецьких колективів як осередків збереження календарних свят та розвитку обрядової культури Слобожанщини.** Важливу роль у пропаганді та поширенні традицій календарних свят та розвитку обрядової культури українського народу відіграє діяльність фольклорно-етнографічних колективів Слобожанщини. На сьогодні на Харківщині налічується 46 фольклорних колективів, серед яких 12 зі званням «народний» та 9 опорних.

Наприклад, дитячий фольклористичний колектив «Вербиченька» працює у Будинку дитячої та юнацької творчості смт Нова Водолага Харківської області з 1992 року. Його учасники вивчають та виконують пісенний фольклор Східної України (Слобожанщина). Колектив досліджує та відроджує традиційну народну обрядовість, вивчає промисли та ремесла Слобожанщини. Колектив бере участь у обласних та всеукраїнських конкурсах і фестивалях: «Крокове коло», «Родослав», «На Трійцю», «Коляда», «Покуть», «Слобожанські передзвони» та ін.

Дослідницько-виконавський фольклорний ансамбль «Муравський шлях» Харківського обласного центру народної творчості пропагує кращі зразки пісенного фольклору й фрагменти народних обрядів та ігор жителів Слобожанського краю (Харківщини й Полтавщини), зібрані у власних фольклорно-етнографічних експедиціях. Творчим кредо колективу є збереження та відтворення локальної пісенної традиції без будь-якої стилізації. Пісні виконуються в автентичній манері, з органічною прив'язкою до специфіки обрядових стереотипів. Місцевий діалект, традиційні костюми, танцювальні рухи й атрибути календарного обряду дотримуються учасниками ансамблю в первісному вигляді.

Активним пропагандистом фольклорно-етнографічних набутків жителів Слобожанщини є Харківський обласний центр народної творчості (ХОЦНТ), заснований у червні 1938 р. Співробітниками центру проводяться комплексні фольклорно-етнографічні експедиції, у процесі яких досліджується святково-обрядовий аспект традиційної культури сільського населення Харківської, Полтавської, Сумської областей. Фахівці центру вивчають проблеми, тенденції та виробляють рекомендації, спрямовані на розвиток народної творчості, культурно-дозвіллєвої діяльності. Проводяться наукові дослідження за програмою «Культура сіл Харківщини», всеукраїнські та міжнародні науково-практичні конференції з питань регіонального принципу освоєння фольклору, розвитку народних звичаїв та обрядів, міжнародні фестивалі традиційної народної культури «Покуть».

Яскравою подією у громадському житті мешканців м. Харкова й Харківської області стало святкування у лютому 2007 року 75-річчя її утворення, сполучене з традиціями православного Стрітення. У відзначенні свята під назвою «Grand folk Харківщини» взяли участь професійні митці й репрезентанти, серед яких понад 20 аматорських народних колективів Харківщини.

У підрозділі зазначається, що зрозумілість і доступність фольклорних фестивалів, народних гулянь та ярмарок забезпечує їх привабливість для різних категорій населення. Сучасні мистецькі фольклорні колективи Слобожанщини стали ключовою ланкою розвитку обрядової культури

України, завдяки здійсненню ними важливої місії збереження і популяризації високохудожніх зразків традиційних календарних свят.

У **висновках** узагальнено основні результати роботи, а саме:

1. Наукові дослідження Слобожанського краю можна розподілити за напрямами, виходячи зі змісту праць: історичний напрям, що розкриває походження, основні напрями розвитку обрядів, звичаїв, свят (Д. Багалій, В. Каразін, Д. Яворницький та ін.); етнографічний, що досліджує історію етнічної культури Слобожанського краю (В. Іванов, П. Іванов); фольклористично-мистецтвознавчий напрям, який аналізує художній досвід обрядових свят (Б. Грінченко, І. Манжура, А. Метлинський, В. Пассек, О. Потебня, І. Срезневський, М. Сумцов та ін.). Проблеми відродження традиційних свят та обрядів за сучасних умов присвячені роботи Н. Аксьонової, С. Безклубенка, Т. Гаєвської, О. Курочкіна, І. Лепши, В. Мицика, В. Осадчої, В. Сапіги, М. Ткача, І. Щербіни та ін.

2. Становлення календарно-обрядових форм духовної культури органічно пов'язане з еволюцією світоглядної системи анімістично-міфологічних уявлень давніх русичів, їх хліборобським циклом, із специфікою сукупності сфер суспільної життєдіяльності: трудовою, побутовою, громадсько-політичною, сакральною, художньою. Календарно-обрядова сфера духовної культури є специфічним засобом відтворення й закріплення національних цінностей, своєрідною урочистою формою художнього спілкування. Потужними механізмами акумуляції й трансляції багатовікового морального та естетичного досвіду лишаються календарні свята, що сформувалися в умовах обрядової діяльності українського народу.

3. Прилучаючись до урочистої сфери християнсько-православних свят і обрядів, українці Слобожанщини органічно поєднали їх з реальними потребами господарювання та повсякденного родинного побуту, невіддільного від обрядової культури. Унаслідок склалася обрядовіра зі своєрідним поєднанням двох духовних традицій, відображених у річному календарному циклі, — церковної християнської й дохристиянської народної. Запровадження християнства не тільки не зруйнувало усталених ритмів традиційної обрядової культури українського народу, а й сприяло розвиткові останньої, збагаченню змістів, образної сфери та атрибутики.

4. Протягом XIX-XX ст. традиційні українські календарні свята зазнали стрімкої трансформації, що було детерміновано такими чинниками: 1) урбанізація, що супроводжує розвиток капіталістичних відносин і спонукає людину до відриву від етнічних традицій; 2) процесами секуляризації, що були започатковані ідеологією світського гуманізму; 3) ствердженням і поширенням атеїзму в XIX-XX ст., що впливало і на свідомість носіїв традиційної обрядової культури, які опинялися в умовах міста; 4) насильницьке

насадження атеїстично-комуністичної ідеології в радянську добу; 5) поширення ідеології споживання, яка, починаючи з 90-х рр. XX ст. витісняє традиційну обрядову культуру українців.

5. Сучасні календарні й християнські свята перетворились на загальнонародні свята в Україні (Різдво Христово й Новий Рік, Великдень, Масляна, Трійця, Покрова тощо), кожне з них міфологічно заглиблено в архаїчну культуру і набуває нині нового змісту, де органічно проявляється ідеологічне навантаження, пов'язане з розвитком національно-патріотичної й формуванням державницької самосвідомості та естетико-рекреаційне призначення.

6. Слобожанщина репрезентує загальні характеристики процесу розвитку і трансформацій обрядової культури українського народу. Еволюція українських календарних свят та обрядів Слобожанщини детермінувалася впливами християнства та язичництва. Залежним від християнства у народному календарі є приурочення святців до циклу року, від язичництва – орієнтація на передбачення погоди й здоров'я людей, символіка, структура, порядок здійснення сільськогосподарських та хатніх робіт. Християнство сприяло упорядкуванню знань хліборобів у стрункy й зручну систему літочислення. Святці слугували канвою, в яку легко вкладався практичний досвід селянина-слобожанина, фіксований традиційними обрядами і святами.

7. Основними тенденціями розвитку українського календарного свята в сучасній обрядовій культурі є 1) адаптація до нових умов у зв'язку з кардинальними змінами у господарському й родинному побуті; 2) продовження секуляризаційних процесів, що виявляються через домінування світських цінностей у побуті; 3) сепарацією обрядової культури – виокремлення світських і релігійних свят у зв'язку з посиленням ролі в суспільстві християнських церков різних конфесій, кожна з яких спирається на власну систему обрядовості; 4) комерціалізація обрядової культури як результат розвитку капіталістичних відносин в суспільстві; 5) поглиблення урбанізації, що в сучасних умовах надає обрядовій культурі нових конгломеративних ознак. Процесу звуження смислового наповнення святкового середовища протидіє тенденція збереження регіональних особливостей календарних святкувань, прикладом чому слугує культурна діяльність Слобожанського руху виконавського фольклоризму.

8. Відродження національної культури на Слобожанщині є неможливим без сучасного осмислення старовинних народних вірувань і обрядів та активної участі в них різноманітних верств населення. Кожна місцевість Слобожанщини має свої особливості функціонування календарних, трудових, а також пов'язаних з ними родинно-побутових свят і обрядів, яким притаманні такі риси – варіативність використання обрядових форм, ди-

наміка святково-обрядового простору та риси традиційні – збереження вузлових моментів структури календарного свята та його мистецького відтворення.

9. Обрядова культура українського народу в сучасних умовах набуває дедалі більш урбанізованого характеру, який і зумовлює потребу у свідомому відборі найвищих зразків художнього оформлення та кваліфікованої режисури колективних форм традиційних календарних свят, що ґрунтуються на наукових засадах узагальнення історичного досвіду розвитку обрядової культури українського народу.

Основні положення дисертації відображено в одноосібних публікаціях автора:

1. Ліманська О.В. Свято у системі цінностей сучасної культури / О.В. Ліманська // Вісник ХДАДіМ: Зб. наук. пр. за ред. Даниленка В.Я. – Харків: ХДАДМ, 2003. - № 3. – С. 3-12.

2. Ліманська О.В. Трансформація святкового простору і функції обрядової атрибутики в сучасному святотворенні / О.В. Ліманська // Вісник ХДАДіМ: Зб. наук. пр. за ред. Даниленка В.Я. – Харків: ХДАДМ, 2007, - № 10. – С. 56-65.

3. Ліманська О.В. Естетика християнського календарно-обрядового свята в Україні / О.В. Ліманська // Традиції та новації в вищій архітектурно-художній освіті: Зб. наук. пр. АНЗ худ.-буд. профілю України і Росії. – Харків: ХДАДМ, 2007. - № 4, 5, 6. – С.45-48.

4. Ліманська О.В. Семантика любовно-шлюбного мотиву зимових свят народного календаря українців / О.В. Ліманська // Вісник ХДАДіМ: Зб. наук. пр. за ред. Даниленка В.Я. – Харків: ХДАДМ, 2007. - № 11. – С. 47-56.

5. Ліманська О.В. Українські календарні свята Слобожанщини: тенденції дослідження / О.В. Ліманська // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: Зб. наук. праць: наук. зап. Рівненського державного гуманітарного університету. Вип.. 12. – Рівне: РДГУ, 2007. – С.138-146.

6. Ліманська О.В. Методика організації дозвілля / О.В. Ліманська //Методичні рекомендації (за кредитно-модульною системою навчання). – Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2007. – 36 с.

7. Ліманська О.В. Свято як соціокультурний феномен // Культура та інформаційне суспільство XXI ст.: Матеріали наук. конф. молодих учених, 16-18 квіт.2003 р. – Харків: ХДАК, 2003. – С. 23.

8. Ліманська О.В. Свято у сучасному суспільстві // Культура та інформаційне суспільство XXI ст.: Матеріали наук. конф. молодих учених, 22-23 квіт. 2004 р. – Харків: ХДАК, 2004. – С. 20.

9. Ліманська О.В. Свято як просторово-часова модель священного світу // Культура та інформаційне суспільство XXI ст.: Матеріали наук. конф. молодих учених, 20-22 квіт. 2005 р. – Харків: ХДАК, 2005. – С. 27.

10. Ліманська О.В. Відображення міфологічних уявлень українців у святі Андрія (Калити) // Культура та інформаційне суспільство XXI ст.: Матеріали наук. конф. молодих учених, 25-26 квітня 2006 р. – Харків: ХДАК, 2006. – С. 26-27.

11. Ліманська О.В. Історичний аспект становлення методології вивчення святково-обрядової культури Слобожанщини // Матеріали III науково-практичної конференції молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень» – У 2-х частинах. – Ч. 1. – Харків: ХНПУ, 2006. – С. 47.

АНОТАЦІЯ

Ліманська О.В. Календарне свято як складова української обрядової культури (на матеріалі Слобожанщини). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство). – Київський національний університет культури і мистецтв. - Київ, 2008.

На підставі аналізу компонентів традиційної календарної обрядовості жителів Слобожанщини - звичаїв, обрядів, пісень, танців, народних ігор тощо, історіографії спеціальних літературних джерел у дисертації досліджується еволюція обрядової культури календарних українських свят Слобожанщини. Тенденції і закономірності формування календарних українських свят Слобожанщини розглядаються в тісному зв'язку з історичним розвитком основних атрибутивних елементів святково-обрядової слобожанської традиції.

У роботі розкрито культурно-історичні аспекти трансформації традиційних календарних свят та з'ясовано роль фольклорно-етнографічних колективів Слобожанщини у збереженні та популяризації календарних свят і обрядів.

Ключові слова: Слобожанщина, обряд, обрядова культура, свято, календарне свято, календарна обрядовість, міфологія, десакралізація, фольклорно-етнографічні колективи.

АННОТАЦИЯ

Лиманская О.В. Календарный праздник как составная украинской обрядовой культуры (на материале Слобожанщины). - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 – теория и история культуры (искусствоведение). - Киевский национальный университет культуры и искусств. - Киев, 2008.

На основании анализа компонентов традиционной календарной обрядности жителей Слобожанщины - обычаев, обрядов, песен, танцев, народных игр и т.п., историографии специальных литературных источников в диссертации исследуется эволюция обрядовой культуры украинских календарных праздников Слобожанщины. Тенденции и закономерности формирования календарных украинских праздников Слобожанщины рассматриваются в тесной связи с историческим развитием основных атрибутивных элементов празднично-обрядовой слобожанской традиции.

В работе раскрыты культурно-исторические аспекты трансформации традиционных календарных праздников и выяснена роль фольклорно-этнографических коллективов Слобожанщины в сохранении и популяризации календарных праздников и обрядов.

Ключевые слова: Слобожанщина, обряд, обрядовая культура, праздник, календарный праздник, календарная обрядность, мифология, десакрализация, фольклорно-этнографические коллективы.

ANNOTATION

Limans'ka O.V. The calendar holidays as the compound of the Ukrainian ritual culture (on the material of the Slobozhanshtshyna). - Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of art on the speciality – 26.00.01. – the theory and history of culture (art). - Kiev national university of culture and arts. - Kiev, 2008.

On the basis of the analysis of the components of the traditional ritual calendar of the inhabitants of Slobozhanshtshyna - customs, songs, dances, national games etc., the historiography of the special references the evolution of the ritual culture of the Ukrainian calendar holidays of Slobozhanshtshyna is investigated in the dissertation. The tendencies and laws of formation of calendar Ukrainian holidays of Slobozhanshtshyna are considered in the close connection with the historical development of the basic attributive elements of the celebratory ritual tradition of Slobozhanshtshyna.

The cultural - historical aspects of transformation of traditional calendar holidays are opened and the role of the folklore-ethnographic collectives of Slobozhanshtshyna in preservation both popularization of the calendar holidays and rituals is found out in the dissertation. The development of the forms of the spiritual culture integrally is connected with the evolution of the system of animistic and mythological ideas of the east slavs, their agricultural cycle, with specificity of spheres of the public ability to live: labour, household, political, sacral etc. The calendar ritual sphere of the spiritual culture is a specific means of the reproduction and fastening of the traditional values, original solemn form of the dialogue. The powerful mechanisms of the compilation both the accumulations of the centuries-old moral and aesthetic experience are customs, holidays and rituals.

Acquiring the elements of the orthodox Christian rituals, the peasants of Slobozhanshtshyna adapted them for the real needs of the their economy and daily household use. The bright certificate of it is the existence of two ritual systems, incorporated in the annual calendar cycle, - church and national. The introduction in the Ukraine of the Christianity has not destroyed traditional celebratory ritual of Slobozhanshtshyna, as the conceptual circuit of the Christian holiday - association sacral and leisure aspects - was similar. The connection of the Christian and traditional ost Slavic of the calendar ritual rhythm, replacement of objects of worship was held.

The tendencies of the development of the Ukrainian calendar holiday in the modern society are caused by the transformation of the socioeconomic relations during of the second half of the XXth - beginning of the XXIth century, having the effect on the ethnographic forms and forms of the economic life, geopolitical changes, secularization processes, urbanization processes of the population, the class changes and etc.

The evolution of the Ukrainian calendar holidays and rituals of Slobozhanshtshyna was determined by influences of the Christianity and paganism. From the Christianity in the national calendar the culture has received the arrangement of the sacred for the days of the cycle of the year, from the paganism – the distribution between the sacred the cares of the weather, health of the people, agricultural and home works. The acceptance of the Christianity stimulated the study of the church calendar and the reverence of the sacred, to each of them was devoted the certain day (or some days in the year) of which. The Christianity has helped to transform a set of knowledge of the farmer in convenient system of the chronology. The Saint holidays served as the outline, in which practical experience of the Peasants of Slobozhanshtshyna easily was located and which naturally has incorporated traditional rituals and holidays.

The keywords: Slobozhanshtshyna, ritual, ritual culture, holiday, calendar holiday, calendar ritual, mythology, desacralization, folklore-ethnographic collectives.